

Коць Т. А.

Інститут української мови Національної академії наук України

ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ СТИЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ: ЗАСАДИ, КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОЗНАКИ, ФУНКЦІЇ

У статті здійснено комплексне дослідження публіцистичного стилю як сегменту історії української літературної мови, що засвідчило сталі та змінні структурно-аксіологічні механізми літературної норми.

Обґрунтовано концепцію діахронного аналізу публіцистичного стилю в контексті історії літературної мови, що враховує соціокультурні і психолінгвальні чинники. Визначено цілісну інтегративну лінгвокультурологічну і структурно-нормативну модель опису мовних одиниць публіцистичних текстів. З'ясовано мовні механізми впливу публіцистичних текстів на суспільну і національно-мовну свідомість та введено в науковий обіг аксіологічне осмислення часових мовних парадигм у зв'язку зі зміною естетичних, моральних, ідеологічних орієнтирів суспільства.

Показано, що мова преси – це найдавніший писемний різновид публіцистичного стилю, який є засобом передавання, поширення суспільно-політичної, наукової, культурної інформації. Незмінними диференційними ознаками стилю є доступний, логічний виклад, що виявляється в доборі семантично прозорих, однозначних мовних одиниць із виразною оцінною конотацією. Екстралінгвальні чинники, зміни пріоритетів суспільно-політичного життя народу впливають на динаміку семантико-аксіологічних механізмів вияву часових, ціннісних, ідеологічних, естетичних орієнтирів національно-мовного простору.

З'ясовано, що в різні періоди історії літературної мови коригувалося словесне моделювання дійсності, а мова ЗМК була інструментом, який оновлював, модернізував традиції, пропагував цінності свого часу, інтерпретував їх відповідно до історико-соціального буття нації і в результаті формувал, регулювал, змінювал масову свідомість суспільства. Повноцінний розвиток публіцистичного стилю можливий лише за умови наявності самостійної держави, яка забезпечує функціонування незалежної преси.

Ключові слова: публіцистичний стиль, мова преси, літературна норма, стильова норма, оцінність, оцінні одиниці.

Постановка проблеми. Високорозвинена функціональна система засобів масової комунікації сучасного соціуму, представлена газетами, журналами, радіо, телебаченням, інтернетом, в умовах глобалізації стала незамінним високотехнологічним інструментом поширення знань про навколишній світ, оперативним механізмом передавання інформації, інтелектуалізації мовомислення широкого загалу. ЗМК як сфера функціонування значного сегмента української літературної мови – публіцистичного стилю – «передбачає живий зворотний зв'язок адресантів і адресатів, учасників соціальної комунікації, стає надійним джерелом для вивчення динаміки мовних змін, активних процесів у мові й мовній свідомості наших сучасників» [3, с. 123].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження публіцистичного стилю в українському мовознавстві вже з кінця ХІХ століття представлено двома напрямками – літературно-нормативним і функціонально-стильовим,

засади яких було сформульовано у працях М. Гладкого, М. Левицького, І. Нечуя-Левицького, М. Сулими.

Літературно-нормативний аспект усебічно розвиває у 60–70-х рр. ХХ ст. М.А. Жовтобрюх, який на прикладі часових зрізів історії української літературної мови визначає роль періодики у становленні сучасних орфографічних, фонетичних, морфологічних, синтаксичних і лексичних норм, у формуванні й розвитку української спеціальної термінології, а також у стилістичному збагаченні сучасної української літературної мови.

У 60–80-х рр. *літературно-нормативний напрям* вивчення публіцистичного стилю представлений значною кількістю праць С.Я. Єрмоленко, А.П. Коваль, М.М. Пилинського, А.А. Бурячка, К.В. Ленець, В.М. Русанівського, О.А. Сербенської, Н.М. Сологуб та інших. Це був час системного опису і різнопланового аналізу (лінгвістичного, соціологічного, психологічного) мови преси як зразка літературної мови.

Функціонально-стильовий напрям у вивченні мови преси ефективно розвивається в Україні з 70-х рр. ХХ ст. Як елемент стилістичної системи української мови публіцистичний стиль представлено в «Курсі історії української літературної мови» (Київ, 1958), у працях «Нариси загальної стилістики сучасної української мови» (Київ, 1962) І.Г. Чередниченка, «Сучасна українська літературна мова. Стилїстика» за ред. І.К. Білодіда (Київ, 1973), побудованих за принципом структурного аналізу публіцистичних текстів.

У 80-х рр. ХХ ст. українські мовознавці (М.М. Пилинський, Г.М. Колесник, А.І. Мамалига, Г.М. Сагач, Л.І. Шевченко та інші) з'ясовують лінгвістичну природу жанрів публіцистичного стилю, наголошують на естетичних критеріях газетної мови. Лексико-семантичні зміни в мові преси стають об'єктом дослідження О.О. Тараненка, В.Т. Коломієць, І.Ю. Шашкіна, Д.Х. Баранника, К.В. Ленець, Л.С. Паламарчука, А.П. Коваль, О.Д. Пономаріва, А.І. Мамалиги, Л.І. Шевченко, О.М. Пазяк, М.У. Каранської, М.Г. Яцимирської.

Динаміка лексико-семантичної системи публіцистичного стилю – це пріоритетний предмет студій мовознавців 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст.: В.М. Русанівського, Д.Х. Баранника, О.Г. Муромцевої, О.А. Сербенської, О.А. Семнюка, М.П. Кочергана, Б.М. Ажнюка, П.П. Чучки, К.В. Ленець, Л.І. Мацько, М.П. Дудика, О.А. Стишова, М.І. Навальної, Д. Мазурик, Л.В. Струганець, Б.О. Коваленка, Л.П. Кислюк та інших.

На сучасному етапі інтенсивно розвивається комунікативний аналіз публіцистичних текстів (праці І.Я. Завальнюк, А.О. Худолій та інших). Функціонально-стилістичний і літературно-нормативний аспекти виявляють тенденції конкретних часових періодів, проте не дають цілісного уявлення про публіцистичний стиль як сегмент історії літературної мови.

Постановка завдання. Завданням статті є систематизація й окреслення основних диференційних ознак публіцистичного стилю в системі функціональних стилів літературної мови, простежити динаміку його становлення та з'ясувати комунікативно-прагматичні особливості текстів сучасних ЗМК. Достовірність отриманих результатів і висновків забезпечило використання загальнолінгвістичних та рецептивно-стилістичних *методів*: *функціонально-стилістичного методу* (для встановлення диференційних ознак публіцистичного стилю як функціонального різновиду літературної мови; для виокремлення змістово-конструктивних елементів у структурі публіцис-

тичних текстів); *структурно-історичного методу* (для простеження динаміки структурних одиниць літературної мови); *семантико-аксіологічного аналізу* (для з'ясування оцінних механізмів мови преси); *семантико-диференційного аналізу* (для простеження змін, розрізнення семантики мовних одиниць); *лінгвокультурологічного аналізу* (для з'ясування змісту й оцінності мовних засобів стилю залежно від суспільно-політичних, соціокультурних умов їх формування).

Виклад основного матеріалу. Становлення публіцистичного стилю української мови відбувалося на початку ХІХ ст. з появою друкованих газет і часописів, мова яких відбивала вплив книжної, церковнослов'янської традиції або користувалася так званим «язичієм» і не показувала реального стану функціонування живої народної мови – основи літературного стандарту [4, с. 48]. Про повноцінний розвиток стилю можна говорити вже на початку ХХ ст., коли більшість періодичних видань почали друкуватися, орієнтуючись на живу, близьку і зрозумілу для всіх народно-розмовну мову, яка була відкритою для входження іншомовних елементів для називання нових явищ і понять дійсності. Основною сферою культивування стильової, жанрової норми публіцистичного стилю до 60–70-х рр. була преса, мова якої була удоступненим синтезом художнього, наукового і ділового стилів. З кінця ХХ ст. засоби масової комунікації в Україні уможлиблюють існування писемної (мова преси) й усної (мова радіо, мова телебачення, мова Інтернету) форм функціонування публіцистичного стилю.

Формування стильової норми публіцистичного стилю тісно пов'язане з утвердженням літературного стандарту української мови, з розвитком словника, з усталенням правильних граматичних форм, а в ширшому контексті – з еволюцією літературних мов в Європі. Отже, «кореляція „лінгвістична антропология – лінгвокультурология – лінгвостилїстика“ спричинює потребу розширювати теоретичні і практичні засади останньої з перелічених галузей гуманітаристики з урахуванням аспектів першої, не відкидаючи нормативно-стилістичний» [5, с. 76].

Утвердження і розвиток літературної мови в Україні супроводжувалися, як правило, збільшенням кількості та розширенням масштабів впливу періодичних видань на суспільну свідомість. Публіцистичний стиль в усі періоди історії літературної мови формував мовну, соціально-психологічну і культурну ситуації в суспільстві і був випробувальною сферою для інновацій, для

закріплення в загальномовному вжитку нової термінологічної, професійної, суспільно-політичної лексики, для реалізації потенційних словотвірних можливостей мови.

Сталою диференційною ознакою стильової норми публіцистичного стилю української мови є популярний і чіткий виклад, орієнтований на швидке сприймання повідомлень, на стислість і доступність інформації. Інформативно-пізнавальні тексти з чіткими, однозначними і водночас експресивно виразними мовними засобами, завдяки насамперед зрозумілому і сприйнятному для суспільства змісту, поширювали і закріплювали в свідомості суспільства регламентовані соціально-політичною ситуацією мовні парадигми. Мова публіцистики фіксує і кодує різні етапи суспільного досвіду, утримуючи неперервність передавання інформації від покоління до покоління і зберігаючи її в часі і просторі. Як зазначає П. Горанович, завдяки фізіологічній і психологічній суті мови зберігається значення самих текстів для людини [7, с. 385]. У самій природі мовних одиниць публіцистичного стилю закладено можливість моделювання не лише дійсності, а й потрібних для утвердження ідеологічних принципів. Такими ресурсами в Україні повною мірою послуговувалися періодичні видання епохи тоталітаризму. Для мови періодичних видань того часу характерна полярна зміна значення суспільно-політичної лексики, яку увиразнювала оцінна контекстуальна конотація (негативна, позитивна). Утвердження радянської ідеології відбувалося шляхом заперечення попередніх цінностей епохи. Такі штучні маніпуляції позначалися не на структурній організації тексту, вони перебудовували насамперед всю оцінну шкалу суспільства. Мова публіцистичного стилю стала не лише засобом для передавання інформації, а й інструментом, за допомогою якого формуються нові поняття, які почасти визначають спосіб суспільного мислення.

Соціальна детермінованість публіцистичних текстів кінця ХХ ст. і загальні тенденції демократизації впливають на змістове наповнення публіцистичних текстів, активізацію внутрішнього мовного потенціалу, не завжди виправдане поширення розмовних одиниць і іншомовних елементів, динамічні семантичні процеси, пошуки нових форм мовного вираження тощо. Мова ЗМК стає не лише інструментом пропагування нових цінностей і ідей, а й засобом маніпуляцій мовною свідомістю. Як зауважує І.В. Анненкова, в мові публіцистичного стилю традиція оновлюється

і модернізується відповідно до історико-соціального буття нації [1, с. 99–100].

Публіцистичний стиль у мовному просторі сьогодення – це сегмент літературної мови, що забезпечує оперативне поширення суспільно-політичної, наукової, культурної інформації, виконує роль утвердження і регулювання літературної норми відповідно до внутрішніх законів мови й запитів соціуму. Як наголошує В.А. Маслова, у текстах інформаційного сьогодення тісно переплетені поняття «мова – культура – інформація», оскільки «культура – це інформаційне забезпечення суспільства, це соціальна інформація, яка накопичується у суспільстві за допомогою знакових систем» [6, с. 17].

Сталі комунікативно-прагматичні ознаки стилю: доступний, логічний виклад, вживання семантично прозорих, однозначних лексичних номінацій з виразною оцінною конотацією. Динамічними є семантико-аксіологічні механізми вияву часових, ціннісних, ідеологічних, естетичних орієнтирів епохи у зв'язку зі змінами пріоритетів суспільно-політичного життя народу.

Публіцистичний стиль виконує інформативну, функцію впливу на масову свідомість суспільства та кумулятивну функції. Реалізацію інформативної функції забезпечують загальноновживаний словник, який відповідно до часових запитів соціуму постійно оновлюється суспільно-політичною, науковою, релігійною, офіційно-діловою лексикою, наприклад: *Поняття «правова держава» – це фундаментальна загальнолюдська цінність, така ж, як демократія, гуманізм, права людини, політичні й економічні свободи, лібералізм тощо.* (Голос України, 12.04.2010); *Радіоактивність чорнобильських земель – поле для досліджень учених різних галузей знань* (Високий замок, 23.04. 2005); *День Воскресіння Ісуса Христа – Великдень, одне з найбільших свят християн* (Сільські вісті, 10.04.2009).

Функцію впливу на масову свідомість суспільства уможливорює ідеологічно регламентоване словесне моделювання дійсності, зокрема вживання позитивно і негативно оцінних мовних засобів. Позитивно оцінні одиниці формують парадигму ядерного поняття публіцистичного стилю «Україна» (*незалежна, самостійна, соборна, суверенна, демократична, переможна, європейська, вільна, нова*), а їх семантика розкривається у контексті, наприклад: *Надпотужний політичний землетрус, яким для Європи та Азії виявилася Перша світова війна, тоді розвалив кілька імперій. Ще на початку ХХ ст. вони видавалися непорушними*

основами континентального порядку, та за якихось двадцять років ті колоси на глиняних ногах впали, а на руїнах постала низка **нових незалежних держав** (Слово Просвіти, 23–29.03.2017); *Всередині країни всі політичні сили, – незалежно від того, при владі вони чи в опозиції, – повинні бути партнерами в розбудові незалежної, європейської, демократичної держави* (Слово Просвіти, 23–29.03.2017). Позитивну оцінку поняття «Україна» увиразнює вживання слова **патріотизм** з експресивними означеннями-синонімами із семою заперечення природних дій людини, що створює відчуття масштабності: *Також експерти сходяться на думці: **небачений, нечуваний** підйом патріотизму, який останнім часом спостерігаємо в Україні, дає додаткові шанси на успіх саме націоналістичним, послідовно проукраїнським силам* (Україна молода, 24.06.2014); **Незбагнений, небачений** патріотизм проходить крізь наше серця і душі – нація стала свідомішою, сильнішою, згуртованішою, а держава сильною і незалежною (Україна молода, 22.05.2014). Оцінку семантику мови преси увиразнюють трансформовані фразеологізми з семантикою життєствердності, духовності. Такі вислови контрастують у контексті з негативно оцінними словосполученнями на позначення сучасних реалій життя і посилюють позитивну конотацію основної думки газетної статті: *Перспективи невеселі, але **світло в кінці тунелю бачу*** (Молодь України, 11.01.1994); *Як любити Україну «до глибини кишені» – Мирослав Івасиків знає, але йшов він до цього чину спочатку через любов до «глибини серця»* (За вільну Україну, 10.11.2000).

З духовними цінностями у текстах корелюють поняття **миру** і **війни**, які є безпосередніми виразниками оцінності сучасної України. Мир вживають з епітетами **бажаний, крихкий, поганий, складний, тимчасовий**, що відбивають оцінку так званого «перемір'я» суспільством і політиками, наприклад: *Зберегти такий **бажаний і крихкий** мир, що ціною величезних зусиль установився в регіоні, закликав і керівник області Ігор Балута* (Україна молода, 24.06.2014). Зі словом **війна** традиційно пов'язані негативно оцінені означення **важка, цинічна, виснажлива, підступна, чужа, руйнівна, антигуманна**. З'явилися й нові епітети **гібридна, «братня»**, які характеризують війну, яка відбувається тепер в Україні: *Ми впевнені у невідворотній та безумовній перемозі України в нав'язаній їй **гібридній, підступній, антигуманній** війні* (Україна молода, 19.06.2014). Лінгвопсихолог А. Геллер дослідив, що негативна

оцінка викликає в суспільства реакцію байдужості, зневаги, приниження, недооцінку, насильство, а позитивна – відповідальність, повагу, довіру, прихильність [8, с. 134 – 146]. Оцінність у мовній номінації пов'язана як із самим явищем через денотативну функцію лексеми, із внутрішньою формою в межах її семантичної парадигми, так із соціальними цінностями суб'єкта оцінки.

Сучасні публіцистичні тексти вирізняються вживанням експресивно виразних і переважно негативно оцінних розмовних одиниць, які визначають тональність контексту і якими рясніють також інформативні жанри, наприклад: *просувати закони, проковтнути анексію Криму, зажерлива, ненаситна Москва, продажні тушки, отетерілі мами, втовкти в голови росіянам*. Наприклад: *Важко уявити, як **отетеріли** новоспечені матері, випадково натрапивши в інтернеті на фотознімки своїх щойно народжених немовлят на руках у медсестер Дніпропетровського пологового будинку № 7, розташованого в самісінькому центрі міста* (Україна молода, 13.12.2012); *Наші дипломати мають **втовкти в голови росіянам, що їхня влада скоїла історичний злочин*** (Країна, 17.04.2014). Необмежене функціонування розмовної лексики руйнує статус публіцистичного стилю як зразка української літературної мови і розхитує літературну норму загалом.

Одним із способів виникнення нових слів із негативно оцінним забарвленням є також навмисне калькування із повним або частковим збереженням особливостей звукового вираження російської мови. Такі слова функціонують паралельно з їхніми українськими відповідниками, називають певні явища доби тоталітарного режиму і мають статус ідеологем: *двомовність – двоязичіє, радянщина – советчина, радянський – совєцький*, наприклад: *Ми, українці, як і інші емігранти, не творимо «п'ятих колон» і не вимагаємо подвійного громадянства [в США] і **двоязичія*** (Вечірній Київ, 19.04.2012); *Ми боїмося **совєцького** минулого України, яке буцімто вже проминуло, але наслідки його можуть суттєво й негативно, навіть трагічно, вплинути на нашу незалежність* (Українська літературна газета, 03.06.2012). Природа публіцистичного стилю, як стверджує Н.Д. Арутюнова, працює на відтворення поділу реального та нереального, всього того, що стосується людини, як, зрештою, і того, що з нею пов'язане, на добре і погане: добро – зло, щастя – нещастя, корисне – шкідливе, благо – біда, чесноти – вади, успіх – невдача, виграш – програш, приємне – огидне – те, що відповідає її інтересам

або заважає досягнути мети [2, с. 5–24]. Це природа людини в її мові [9, с. 69–71]. Відбувається живе надходження певних систем поглядів, цінностей епохи до свідомості сучасних і майбутніх поколінь. Стилiстичні механізми стають основою аксіологічної наповнюваності мови.

Кумулятивна функція публіцистичного стилю полягає у збереженні основ структурної організації мови, фіксації еволюції суспільного життя, апеляції до різних часових зрізів національно-мовної пам'яті, що уможлиблює зокрема *реактивація застарілої лексики* (*світлина, мапа, штиталь, сиротенець*), *історизмів* (*благодичинець, управа, просвітительство*), наприклад: *Лесь Танюк передав нам чимало цікавого зі свого Курбасівського архіву – статті, унікальні світлини* (Тижневик Галичини, 20.04.1993); *Тож, збагатившись жандармським досвідом, комуно-партійна оприччина не зупинялася ні перед чим, нехтуючи куці закони радянської конституції* (Голос України, 12.12.1996).

Показовим для публіцистичного стилю є формування і постійне оновлення на основі загальнолітературної і спеціальної лексики (вживання її в переносному значенні) власне публіцистичного словника з виразним соціально-політичним

оцінним забарвленням (*політична арена, газові артерії, президентські перегони, ракова пухлина, верховна зрада*). Засобом створення публіцистичності є *трансформовані прецедентні вислови* (*Українці в комунальних боргах, як у шовках*), які оновлюються відповідно до соціально-політичних пріоритетів часу.

Висновки і пропозиції. Отже, сучасні публіцистичні тексти вирізняє комунікативно-прагматична спрямованість, яка виявляється в реалізації соціально-психологічного впливу на читацьку аудиторію через переконання, навіювання, емоційне «втягування». Показовим для публіцистичного стилю сучасної української літературної мови є різнопланове суб'єктивно-об'єктивне ставлення автора до дійсності – пряме, оцінювальне, ускладнене аналізом, філософськими, політичними, соціально-ідеологічними теоріями тощо. Відкритість, динамічність стильової норми публіцистичного стилю має позитивні (постійне оновлення, розвиток словника, всебічна реалізація і апробація потенційних можливостей мови) і негативні (переформатування, дифузність жанрів, зловживання іншомовними словами, розмовною лексикою, порушення мовної норми) вияви.

Список літератури:

1. Анненкова И. Язык современных СМИ как система интерпретации в контексте русской культуры (попытка риторического осмысления). *Язык современной публицистики: сб. статей*. Флинта Москва: Наука, 2005. С. 99 – 114.
2. Арутюнова Н. Аксиология в механизмах жизни и языка. Проблемы структурной лингвистики 1982. Москва: Наука, 420 с.
3. Єрмоленко С. Засоби масової комунікації і мовна свідомість сучасного українця. *Культура слова*. Вип. 79, 2013, с. 123–125.
4. Жовтобрюх М. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.). Київ: Наукова думка, 1970, 308 с.
5. Мамич М. Шевченко-Бітенська О. Жіночий журнал як об'єкт лінгвістичної антропології. *Lingua montenegrina*. God. XII. С. 123–145.
6. Маслова В. Лингвокультурология. Москва: Издательский центр „Академия“, 2001. 208 с.
7. Goranović P. O jeziku i mišljenju, slovesno milenko perović: studije iz filozofije jezika, Fakultet za crnogorski jezik. Cetinje. 2018. *Lingua montenegrina*. God. XII/1. Br. 23. Cetinje, 2019, str. 381–385.
8. Heller A. World in which humanity is home. *A Radical Philosophi*. New York, 1998.
9. Stevenson C. Some pragmatic aspects of meaning. *Readings in semantics*. Ed. Labeen et ab. Urbana, 1974, p. 69–71.

Kots T. A. PUBLICIST STYLE OF UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE: FUNDAMENTALS, COMMUNICATIVE-PRAGMATIC SIGNS, FUNCTIONS

The article offers an analysis of social reasons for variations in the style norm of the language of journalism. Style norm is characterized as the systematic use of linguistic units in certain functional areas, the ratio of common and special linguistic means, units of language with literary, neutral or colloquial stylistic meaning. The constancy of nuclear nominative-axiological, informative and cumulative functions of lexical-grammatical means of the language of journalism is characterized. The modern socio-cultural, socio-psychological factors that influence the attenuation of media style at the lexical, grammatical, orthoepic and accent levels are distinguished. In this connection, it is pointed out that the language of journalism, on the one hand, reflects the dynamics of communicative-pragmatic changes in the public exchange of information and its evaluation,

and on the other, emphasized that the language of journalism loses the status of elitist sphere of normative sphere in post-totalitarian Ukraine literary practice, the sphere of propagation of the norm. It is noted that the scientific community has not yet decided on the attitude to reducing the lexical and phraseological means of the language of journalism. The role of oral language in the modification of the literary norm at all levels and the updating of the regional variant of the style norm of the language of journalism were noted. The need for a revision of public communication standards and approaches to shaping the culture of journalists's language is emphasized. It is emphasized that linguists in the context of moving away from elitist type of communication in the public sphere should always emphasize on the cultural-speaking features of the language of journalists and representatives of the socio-cultural community, who are directly involved in shaping the information environment.

Key words: *journalistic style, language of the press, literary norm, stylistic norm, evaluation, evaluation units.*